

Nevâdir konusunda tesbit edilebilen altmış kadar eserden ilki Ebû Amr b. Alâ'ya (ö. 154/771) nisbet edilir. Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb, Ebû Mâlik Amr b. Süleyman b. Kirkîre, Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî, Nadr b. Şümeyl, Ali b. Hâzım el-Lihyânî, Ebû Ziyâd (Yezîd) b. Abdullâh el-Kilâbî, Asmaî, Ahfeş el-Evsat, Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebû Abdullâh İbnü'l-A'râbî, Ebû Mis-hal el-A'râbî, İbn Hânî (Abdullâh b. Muham-med) en-Nisâbü'rî, Ebû Hâtım es-Sicistânî, Hârûn b. Zekeriyâ el-Hecerî, Ahfeş el-As-gar, Ebû Ali el-Kâfî, Sâid b. Hasan er-Rabâî ve Sâgânî bu hususta önemli isimlerdir. İbn Ümmü Mektûm, Yûnus b. Habîb'in en-Nevâdirü'l-kebîr ve en-Nevâdirü's-şagîr'inden seçmeler yapmış, Sâgânî *Mâ teferrede bihî ba'zu e'immeti'l-luğa*'sında ondan yararlanmış, Süyûtî *el-Müzhîr*'inde (II, 289) ondan iktibaslar yapmış-tır. Ali b. Hamza el-Kisâî en-Nevâdirü'l-kebîr, en-Nevâdirü'l-evsat, en-Nevâdi-rü's-şagîr (aşgar) ve *Nevâdirü'l-A'râb*'i yazmıştır (İbnü'n-Nedîm, s. 299, 405). Yah-yâ el-Yezîdî'nin Ca'fer b. Yahyâ el-Berme-kî için Asmaî'nin *Nevâdir*'i tarzında kaleme aldığı eserden yapılan alıntılar (Süyûtî, I, 215; II, 276) onun içeriğinin ses dönü-şümü (İbdâl) içeren lafızlar, kural dışı tas-gir isimleri, garîb alemler, tekili olmayan çoğullar vb.nden oluştuğunu göstermek-te, yöntem olarak da önce nâdir ve garîb kelimeleri açıkladıktan sonra ilgili şiirler-den şâhidlere yer verildiği görülmektedir. Ebû Ziyâd el-Kilâbî'de ise yöntem önce şirden bir parçanın zikredilmesi, daha son-ra onda geçen garîblerin açıklanması, ar-dından parçanın topluca anlamının veril-mesi şeklindedir. Onun nevâdir ölçüsü kul-lanım azlığıdır. Eserde bitki adlarına, Arap ensâb, eyyâm ve emsaline dair değerli mal-zeme yer alır (Halîl İbrâhim Atıyye, IX/3 [1980], s. 34-43). Ebû Zeyd el-Ensârî'nin *Kitâbü'n-Nevâdir fi'l-luğa'sı* (en-Nevâ-dirü'l-kebîr, nşr. Saîd b. Abdullâh eş-Şer-tûnî, Beyrut 1894 → 1967; nşr. Muham-med Abdülkâdir Ahmed, Trablus 1976; Beyrut 1401/1981), Kilâbî'ye ait eserin yön-temiyle paralel olup Câhiliye ve İslâm dö-nemi (150 yılına kadar [767]) şiirlerinde ge-çen nevâdirin açıklamasına dairdir. Kûfe mektebine mensup olan, bu sebeple Kisâî'den bol miktarda alıntılara yer veren Ebû Mis-hal'in *Kitâbü'n-Nevâdir*'i (nşr. İzzet Hasan, I-II, Dimaşk 1380-1381/1961) Ebû Zeyd'in eseri tarzında olmakla birlikte içe-rik bakımından çok zengindir. İbn Hânî en-Nisâbü'rî'nin *Nevâdirü'l-'Arab ve garâ'i-bü elfâzihâ* adlı eserinin 2000 varak oldu-

ğu kaydedilir (*Tehzîbü'l-luğa*, I, 24). Hecerî'nin *et-Ta'likât ve'n-nevâdir*'i (nşr. Ham-mûd Abdülemîr el-Hâmîdî, I-II, Bağdad 1980) zengin muhtevaya sahip olup Yezî-dî, Ebû Zeyd, Ebû Mis-hal gibi önceki nevâ-dir yazarlarının eserlerini tamamlamakta ve eski Arap yarımadasına ait yer, dağ, su, vadi, yol, geçit, hayvan adları ile Arap ensâb, eyyâm ve ahbârına dair geniş mal-zeme içermektedir. Ebû Ali el-Kâfî'nin en-Nevâdir'i ise fikra tarzı haber, kıssa ve şiir ağırlıklı olup bunlarda geçen bazı nâ-dir kelime ve kullanımların açıklamasına yer verilmiştir. Sâid b. Hasan er-Rabâî'nin *el-Fuşûş fi'n-nevâdir*'inin de bu tarzda olduğu kaydedilir (Yâkût, XI, 283-284). Sâ-gânî'nin *eş-Şevârid fi'l-luğa'sında* (*Mâ te-ferrede bihî ba'zu e'immeti'l-luğa*) başta Yûnus b. Habîb'in nevâdire dair eserleriyle Ebû Hâtım es-Sicistânî'nin *İşlâhu'l-mü-zâl ve'l-müsed*'i olmak üzere diğer bazı nevâdir kitaplarında geçen şâz kullanımlara yer verilmiştir. İbn Hâleveyh'in *Leyse fî kelâmi'l-'Arab*'i da nevâdir türü eserlere girer. Bunlardan başka Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *el-Garîbü'l-muşanne-fî*, İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtibî*, İbn Düreyd'in *el-Cemhere'si*, Hatîb el-İskâfî'nin *Mebâdî'ü'l-luğa'sında* konuyla ilgili bölümler vardır (nevâdir literatürü için bk. *Tehzîbü'l-luğa*, I, 8-43; İbnü'n-Nedîm, s. 299, 405, ayrıca bk. tür. yer.; İbnü'l-Kiftî, II, 108-109; Süyûtî, I, 234; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1910; M. Hüseyin Âlû Yâsîn, IX/4 [1981], s. 252-253).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Zeyd el-Ensârî, *Nevâdirü'l-luğa* (nşr. M. Abdülkâdir Ahmed), Trablus 1976, tür.yer.; Ebû Mis-hal el-A'râbî, *Kitâbü'n-Nevâdir* (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1380/1961, I-II, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 12, 19-30; İbnü's-Sikkî, *İşlâ-hu'l-manîk* (nşr. Ahmed M. Şâkir - Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1987, s. 218-220; Ebû Ali Hârûn b. Zekeriyâ el-Hecerî, *et-Ta'likât ve'n-nevâ-dir* (nşr. Hammûd Abdülemîr el-Hâmîdî), Bağ-dad 1980, I-II, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin gi-rişi, I, 7-9, 24-37; *Tehzîbü'l-luğa*, I, 8-43; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Süveymî), s. 299, 405, ayrıca bk. tür.yer.; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*: *İrşâdü'l-erib* (nşr. D. S. Margoliouth), London 1913, I, 162; IV, 134; XI, 180, 283-284; XVII, 6; XX, 67; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 108-109, ayrıca bk. tür.yer.; Süyûtî, *el-Müzhîr* (nşr. M. Ahmed Câdel-mevlâ v.dğr.), Kahire, ts. (Dâru lhyâi'l-kütübî'l-Ara-biyye), I, 184-240; II, 276, 289; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1910; M. Abdülkâdir Ahmed, *Ebû Zeyd el-Ensârî ve Nevâdirü'l-luğa*, Kahire 1980, s. 69-70, 139, 172-174, 181-184, ayrıca bk. tür.yer.; Halîl İbrâ-him Atıyye, "Ebû Ziyâd el-Kilâbî ve Kitâbühü'n-Nevâdir", *el-Mevrid*, IX/3, Bağdad 1980, s. 34-43; M. Hüseyin Âlû Yâsîn, "Mâ vuğî'a fi'l-luğa 'in-de'l-'Arab ilâ nihâyeti'l-kâmi's-şâlis", a.e., IX/4 (1981), s. 252-253.

İSMAİL DURMUŞ

en-NEVÂDIR ve'z-ZİYÂDÂT (النوادير والزيادات)

İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin
(ö. 386/996)

Mâlikî fikhına dair ansiklopedik eseri.

Tam adı *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min gayrihâ mine'l-ümmehât min mesâ'ili Mâlik ve aşhâ-bih* olup Mâlikî mezhebinin oluşum dö-neminde farklı Mâlikî çevrelerince Mâlik b. Enes ve öğrencilerinin fikhî görüşlerini derlemek amacıyla yazılan ve temel kay-nak kabul edilerek "ümmehât" (devâvîn) adıyla anılan eserlerin içeriğini önemli öl-çüde toplamaktadır. Yazılış amacı, söz konu-su literatür içerisinde en başta gelen ve mezhebin temel kaynağı kabul edilen *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'da yer almayan fikhî görüşleri derleyip özetlemek ve daha kolay istifade edilmesini sağlamaktır (*en-Nevâdir*, I, 9). Buna göre kitabın adındaki "min gayrihâ" ifadesinin "ve gayrihâ" şek-linde yazılması doğru değildir (Muranyi, s. 69-71; krş. Sezgin, I, 470). Diğer eserlerde yer alan görüşleri "nâdir rivayet" ve "ziyâ-dât" olarak nitelendirmek suretiyle *el-Müdevvene*'nin mezhebin en muteber kaynağı olma özelliğini teyit eden İbn Ebû Zeyd'in bu eseri aynı zamanda Mâlikî mez-hebi tarihinde bir dönüm noktası teşkil et-mektedir. Zira daha önceki dönemde Mi-sır, Kayrevan, Endülüs ve Irak'ta belirgin-leşen farklı Mâlikî çevreleri, çalışmalarında *el-Müdevvene*'nin yanı sıra kendi derle-dikleri bir eseri kaynak metin kabul eder-ken İbn Ebû Zeyd ilk defa söz konusu bü-tün kaynak metinleri bir araya getiren bir çalışma yapmıştır. Mâlikî mezhebi tarihin-de müteahhirin döneminin onunla başla-tılması (Muhammed b. Abdullâh el-Hara-şî, I, 69; Muhammed b. Ahmed ed-Desû-kî, I, 26), özellikle mezhep içi rivayetler aç-ısından farklı ekoller arasındaki etkileşimi arttıran ve ortak bir mezhep birikiminin oluşmasına zemin hazırlayan bu çalış-maıyla ilişkilendirilebilir.

en-Nevâdir, İbn Ebû Zeyd'in Mâlikî fi-kih öğretiminde kullanılmak üzere yazmış olduğu *er-Risâle ve Muhtaşarü'l-Müdevvene*'den sonra kaleme alınmıştır. Eser, *el-Müdevvene*'den daha kolay yararlanılmasını sağlamak amacıyla aynı temel kaynaklara dayanılarak yazılan (Mu-ranyi, s. 19) *Muhtaşarü'l-Müdevvene*'yi tamamlamakta ve fikhî eğitimini bitir-riş belirlir bir seviyeye ulaşmış olan Mâlikî fakihlerine hitap etmektedir (*en-Nevâdir*, I, 11). Irak Mâlikîleri'nden İbn Mücâhid et-

Tâî'nin, kitapları için icâzet istemek amacıyla İbn Ebû Zeyd'e yazdığı mektubun tarihi (Kâdî İyâz, VI, 197) *en-Nevâdir*'in 368 (978) yılından önce telif edildiğini düşündürmektedir.

Yazarı tarafından da ifade edildiği gibi *en-Nevâdir*'in temel kaynaklarını İbnü'l-Mevwâz'ın *el-Mevvâziyye*, Utbî'nin *el-Utbiyye*, İbn Habîb es-Sülemî'nin *el-Vâzıhâ'sı* ile semâ derlemesi, İbn Abdûs el-Kayrevânî'nin *el-Mecmû'a'sı* ve İbn Sahnûn'un kitapları oluşturmaktadır. İbn Ebû Zeyd, bu altı kaynağın yanı sıra zaman zaman nakillerde bulunduğu Abdullah b. Abdülhakem'in *el-Muhtasarü'l-kebîr*'inin hangi rivayet senediyle kendisine ulaştıklarını aktarır (*en-Nevâdir*, I, 10-14). Rivayet senedlerini vermeyi gerekli görmediği ve daha az kullandığı diğer kaynakları arasında Kadî İsmâil b. İshak el-Cehdamî (I, 87; V, 75; VI, 397), Abdurrahman b. Ebû Ca'fer ed-Dimyâtî ile (XIII, 64) Abdullah İbn Abdülhakem (I, 34, 47, 49, 61, 90, 94, 434; III, 427-428, 432, 438) ve İbn Müzeyn (III, 434) gibi mütekaddimîn Mâlikîler'inin eserleri bulunmaktadır. *en-Nevâdir*'de, Mâlik'in öğrencileri tarafından derlenip bütün bu eserlere kaynaklık etmiş olan semâ derlemelerine de doğrudan atıflar yapıldığı görülür (I, 30, 40, 43, 54, 99, 106, 122; II, 446; III, 434). Ayrıca İbn Ebû Zeyd, kendisinden yaşça büyük çağdaşı altı Mâlikî fakihinin görüşlerini zaman zaman kitaplarına da atıfta bulunarak nakleder. Bunlar Ahmed b. Müyesser ve İbn Şa'bân ile (İbnü'l-Kurtî) Kâdî Ebû'l-Ferec, Ebû Bekir İbnü'l-Verrâk, Ebû'l-Fazl Bekir b. Alâ el-Kuşeyrî ve Ebû Bekir el-Ebherî'dir (atıflar için bk. I, 47, 60, 106, 121; V, 75; XIII, 65, 76, 180). İbn Şa'bân, Bekir b. Alâ ve Ebherî'nin görüşlerini bizzat ya-

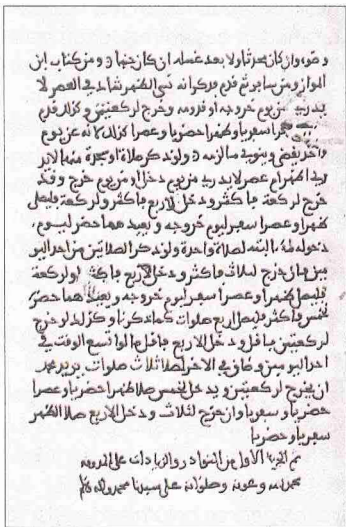
zılı olarak kendisine ulaştırdıklarını özellikle belirten İbn Ebû Zeyd'in (I, 14-15), kaynakları arasında *el-Muvaţta'*dan söz etmemesi ve eserde *el-Muvaţta'*a nâdiren atıfta bulunulması dikkat çekicidir. Nitekim öğrencilerinden Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed el-Lebîdî'nin *el-Müdevvene* üzerine yaptığı ziyâdât çalışmasında *en-Nevâdir* ile *el-Muvaţta'*ı birleştirdiği nakledilmektedir (Burhâneddin İbn Ferhûn, s. 249; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 267).

IV. (X.) yüzyılda Mâlikîler arasında yaygın iki yazım türünden birincisi ve en yaygın olanı, *el-Müdevvenetü'l-kubrâ* veya mezhebin diğer temel kaynaklarından biri üzerine yapılmış şerh, ihtisar ve redaksiyon türü çalışmalar, ikincisi fıkıh konuları hakkında daha ziyade yazarın görüş ve tercihlerini içeren, öncelikle göre daha kısa ve özgün metinler şeklindeki (M. İbrâhim Ali, s. 204-207). *Muhtasarü'l-Müdevvene*'si birinci türe, *er-Risâle*'si ikinci türe örnek verilebilecek olan İbn Ebû Zeyd'in *en-Nevâdir*'i tam olarak bunlardan birine benzemeyen farklı bir tarzda kaleme alınmıştır. Bu yönüyle Mâlikî mezhebi içinde türünün meşhur ilk ve tek örneği olduğu söylenebilir. Zira onun dışında Mâlikîler arasında sadece çağdaşı İbn Şa'bân'ın *en-Nevâdir* adlı bir eserinden söz edilmekte olup (Burhâneddin İbn Ferhûn, s. 346) bu kitabın kullanıldığına veya etkilerine dair herhangi bir bilgi yoktur.

Kaynak eserlerden aktarılan rivayetler hakkında zaman zaman şerh, değerlendirme ve karşılaştırmalar yapılmasına (*en-Nevâdir*, I, 24, 43, 44, 49, 52, 61, 88, 92, 138, 488; VI, 397; XIII, 93) veya kaynak verilmeksizin mezhep içindeki ihtilâf ve ittifaklara dair genellemelerde bulunulması-

na (I, 34, 44, 48, 125; IV, 35; XIII, 154, 159) rağmen *en-Nevâdir* aslında bir derleme çalışmasıdır. Bir fikhî mesele hakkındaki *el-Müdevvene* dışındaki kaynaklarda yer alan benzer ve farklı görüşler peş peşe sıralanır ve çok defa bir tercih ya da değerlendirme yapılmaz. Aktarılan rivayet ve görüşler hakkındaki değerlendirmeler de genellikle yararlanılan kaynak metnin yazarına ait olup İbn Ebû Zeyd'in farklı görüşler arasındaki tercihleri ya da yeni meseleler hakkındaki şahsî görüş ve icthadları oldukça sınırlıdır (krş. M. İbrâhim Ali, s. 258). Nitekim İbn Ebû Zeyd kitabın girişinde, mezhep içindeki görüş ve rivayetleri tercihsiz olarak sıraladığını açıkça belirtmek ve tercih gücüne sahip olmayan fikhî öğrencilerinin öncelikle kimlerin tercihlerine itibar etmeleri gerektiği konusunda bilgi vermektedir. Buna göre önce Sahnûn, Asbağ b. Ferec ve İsâ b. Dînâr'ın, ardından bir sonraki nesilden sırasıyla İbnü'l-Mevwâz, İbn Abdûs, İbn Sahnûn ve İbn Habîb'in rivayet ve tercihlerine itibar edilmelidir (*en-Nevâdir*, I, 11-12). Son dört isim eserde en çok atıfta bulunan temel kaynakların yazarlarıdır. Ancak bazı konular, bu temel kaynaklardan neredeyse hiç nakilde bulunulmaksızın ve genelde az kullanılan bir başka kaynaktan uzun alıntılar yapılarak işlenmiştir. Meselâ "Kitâbü's-Sebk ve'r-remy" adlı bölüm büyük ölçüde Ebû Abdullah İbn Abdülhakem'in eserinden yapılan alıntılarla doludur (III, 427-449). Ayrıca bir mesele hakkında farklı eserlerden alıntılar yapılırken bu eserler arasında bir tercih sıralaması yapıp yapılmadığı açık değildir.

İbn Ebû Zeyd, genellikle alıntı yaptığı kaynağın ya da yazarının adını vermeye birlikte zaman zaman kaynak adı anmadan (I, 34, 44, 48, 59, 125; XIII, 65, 69, 71, 75, 76, 112) veya "kitâbün âhar" şeklinde belirsiz bir kaynağa atıfta bulunarak (I, 22, 23, 60, 64, 85, 100, 102) nakiller yapmaktadır. Kolay anlaşılır bir üslûpla kaleme alınmış olmasına rağmen çok defa özetle nakilde bulunduğu eserlerin diline bağlı kalması ve bu alıntıları peş peşe sıralaması sebebiyle eserin dili akıcılıktan ve fesahatten uzaklaşmaktadır. Bir konu hakkında farklı kaynaklardan alıntılar yaparken aktarılan bir görüşün hangi kaynaktan alındığı hususunda karışıklığa sebep olacak biçimde düzensiz atıflara sıkça rastlanır (*en-Nevâdir ve'z-ziyâdât* in birinci cildinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1479)

ların birbirine karıştığı görülmektedir (XIII, 44, 93, 95, 109-110, 165).

Bu eserinde İbn Ebû Zeyd, mezhep içindeki rivayet tercihi farklılıklarına dayanan ekolleri bir araya getirmiş olmakla birlikte onun Kayrevan ve Irak metotları olarak bilinen iki farklı fikhî istidlâl anlayışı ve yazım tarzını birleştirerek karma bir metot geliştirdiğini söylemek doğru değildir. Irak metodunun başlıca özelliğini, mezhep birikimi içindeki fikhî görüşlerin özellikle dayandıkları deliller ve istinbat metotları açısından incelenerek diğer mezhep mensuplarına karşı savunulması oluşturmaktadır. Böyle bir yaklaşımın Irak dışındaki Mâlikî çevrelerinde yaygınlaşması ve karma bir metodun ortaya çıkması bir sonraki yüzyıldan itibaren Ebû'l-Velîd el-Bâcî, İbn Rüşd el-Ced, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Mâzerî ve Kâdî İyâz gibi Mâlikî fakihleri sayesinde olmuştur (M. İbrâhîm Ali, s. 201-203; Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s. 19-22, 92). *en-Nevâdir*'de ise ne delillerin tedkikine dayalı bir fikhî istidlâl anlayışı ne de mezhep görüşlerinin diğer mezheplere karşı savunulması (hilâf) amacına yönelik bir yaklaşım söz konusudur. Konuların girişinde genellikle ilgili birkaç hadis ya da âyete işaret edilmekle birlikte tartışılan fikhî meselelerin delillerine ve dolayısıyla hadislere nâdiren yer verilir (I, 16 vd., 145 vd.; III, 427 vd.; V, 73 vd.; XIII, 63-64 vd., 121-122 vd.). Bu sadece yazarın bir tercihi olmayıp kaynak olarak kullandığı erken dönem Mâlikî fikhî kitaplarının genel özelliğini de yansıtmaktadır (Bedevî Abdüssamed Tâhîr Sâlih, I, 55-61; Brockopp, tür.yer.). Hadis ve deliller konusunda olduğu gibi diğer mezhep görüşlerinin aktarılması ve tenkidi (hilâf) konusunda da *en-Nevâdir* dayandığı kaynakların etkisi altındadır. Kitabın büyük bir kısmını oluşturan ve daha ziyade mezhep içi hilâf kitabı niteliği taşıyan kaynaklardan alıntılarının yapıldığı bölümlerde diğer mezhep görüşlerine neredeyse hiç yer verilmezken özellikle İbn Sahnûn ve Ebû Abdullah İbn Abdülhakem'in kitaplarından yapılan alıntılarda ehl-i Irak ve Hanefîler ile Şâfiî'nin görüşlerinin tenkidine rastlamak mümkündür (III, 34, 90-91, 107-108, 114-115, 293, 358, 430, 441, 442, 445; IV, 73, 495, 527, 540; V, 60, 116, 144, 161-162; VI, 362; IX, 116-118, 132, 143, 170, 194, 232; XI, 44, 100; XII, 288, 335, 348; XIII, 6; XIV, 481, 495, 508). Ayrıca bazı meselelerde Evzâî ve Leys b. Sa'd'ın görüşlerine de atıflar yapılmakta olup özellikle Leys b. Sa'd'ın kiler âdeta mezhep otoritelerinden birinin görüşleri gibi nakledilmektedir (I, 196, 239,

339; II, 66, 279, 336; XIII, 38, 126, 472; XIV, 28, 36, 330, 354).

Öğrencilerinden Ebû Saîd el-Berâzî'nin *et-Tehzîb* adlı *el-Müdevvene* muhtasarı, zamanla İbn Ebû Zeyd'in *Muhtasarü'l-Müdevvene*'sini gölgede bırakmış olmakla birlikte *en-Nevâdir* IV. (X.) yüzyıldan itibaren bütün Mâlikî çevrelerinde büyük bir şöhret kazanmış, zamanla *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'nın yerine geçen *et-Tehzîb* ve Ebû Bekir İbn Yûnus es-Sikillî'nin *el-Müdevvene* şerhi *el-Câmi*'in yanı sıra tadrîs, fetva ve yargı gibi fikhî faaliyetlerde mezhebin üç temel kaynağından biri kabul edilmiştir (Kâdî İyâz, VI, 216; Burhâneddin İbn Ferhûn, s. 369; Zehebî, XVII, 11; İbn Haldûn, s. 422). *et-Tehzîb* ve *el-Câmi*'de büyük ölçüde *en-Nevâdir*'den istifade edildiğini de belirtmek gerekir (*a.g.e.*, a.y.; Abdülazîz Binabduallah, s. 307; Ali b. Muhammed ez-Zehrânî, s. 322). *Muhtasarü İbni'l-Hâcib* gibi Mısır kaynaklı muhtasarların yaygınlaştığı VII. (XIII.) yüzyıldan sonra da *en-Nevâdir*'in bu itibarını yitirmediği ve en azından mezhebin temel fetva kaynakları arasında yer almaya devam ettiği anlaşılmaktadır (Kalkaşendî, I, 553; Venşerîsî, XI, 109-110; XII, 26). *en-Nevâdir* üzerine yapılmış tek ihtisar çalışmasının aynı zamanda bu hacimli eseri ezberlemesiyle tanınan İbnü'l-Fahhâr lakaplı Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Kurtubî'ye ait olduğu anlaşılmaktadır (Burhâneddin İbn Ferhûn, s. 367).

Büyük ölçüde mezhebin başlıca rivayet kaynaklarından derlenen ikinci el bir kaynak niteliği taşımasına rağmen (Venşerîsî, XII, 26) *en-Nevâdir*'in itibar ve şöhreti hem İbn Ebû Zeyd'in otoritesi hem de kitabın nitelikleriyle ilgilidir. Sahnûn'un ardından bir bölünme yaşayan Kayrevan Mâlikî halkasını yeniden toparlayıp güçlü bir yapıya kavuşturan İbn Ebû Zeyd, aynı zamanda Kuzey Afrika'da Şîi-Fâtîmî nüfuzuna karşı Sünnî tepkisinin sembol ismi haline gelmişti (Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s. 86-88). *en-Nevâdir* de gerek kullandığı kaynak metin ve şahıslarla arasındaki yakın ve sağlam rivayet ilişkisi, gerek *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'yı tamamlayan derli toplu bir kaynak olması, gerekse türünün muhtemelen ilk ve tek örneğini teşkil etmesi itibarıyla seçkin bir yere sahipti.

İlk dönem Mâlikî fikhî düşüncesi ve literatürünün gelişimi konusunda önemli ipuçları taşıyan bu eser üzerinde yapılacak çalışmaların erken dönem Mâlikî mezhebi için kapsamlı bir hilâf kitabı hazırlanmasına imkân vereceği söylenebilir. Zira

İbn Ebû Zeyd'in günümüze hemen hemen eksiksiz ulaşan bu eseri, İmam Mâlik ve öğrencilerinin *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* dışındaki temel rivayet kaynaklarında yer alan görüş ve rivayetlerini aktarmakla kalmayıp çoğu bugüne ulaşmamış olan söz konusu kaynakların metinlerini özetle de olsa (I, 11; XIII, 160) günümüze taşımakta ve bu eserlerin ilk rivayet senedleri konusunda bilgi vermekte (Muranyi, s. 18-20, 101-102), ayrıca gerek Mâlik'in çağında Medine âlimleri arasında gerekse ondan sonraki nesillerde Mâlik'in öğrencileri ve ders halkaları arasında oluşan farklı fikhî anlayışları ve mezhep içi ekoller hakkında önemli bilgiler içermektedir (*a.g.e.*, s. 35, 63-64).

Çeşitli kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan *en-Nevâdir* hakkında ilk araştırmayı Kuzey Afrika yazmaları üzerindeki incelemeleriyle tanınan Miklos Muranyi gerçekleştirmiştir. Carl Brockelmann, Fuat Sezgin ve Joseph Schacht tarafından tanımlanlar dışında *en-Nevâdir*'in pek çok yazmasına ulaşan ve en eksiksiz nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha (Ayasofya, nr. 1479-1497) olduğunu tesbit eden Muranyi, bu nüshayı esas alarak eserin kaynakları ve erken dönem Mâlikî fikhî edebiyatı üzerine oldukça önemli bir araştırma yapmıştır (nüshalar hakkında bk. *a.g.e.*, s. 72-99; *en-Nevâdir*, neşredenin girişi, I, 38-43; neşredenin girişi, III, 6-9). *Materialien zur malikitischen Rechtsliteratur* adıyla yayımlanan eser (Wiesbaden 1984), *Dirâsât fi meşâdirü'l-fikhi'l-Mâlikî* ismiyle Arapça'ya çevrilmiştir (Beirut 1988). Daha sonra Mathias von Bredow, *en-Nevâdir*'in cihad kitabının tahkiki bir neşrini yapmıştır: *el-Cihâd hasebe'l-mezhebi'l-Mâlikî ma'a tahkiki Kitâbi'l-Cihâd min Kitâbi'n-Nevâdir ve 'z-ziyâdât* (Beirut 1994). Kitabın tamamının tahkiki neşri ise Abdülfettâh Muhammed el-Hulv tarafından başlatılmış, onun vefatı üzerine Muhammed el-Haccâ başkanlığındaki bir heyet tarafından tamamlanmış, bir cilt hacmindeki içindekiler ve indeksle birlikte on beş cilt olarak yayımlanmıştır (Beirut 1420/1999). Oldukça geç bir döneme ait olmasına ve fazla yazım yanlışları ile bozuk kısımları bulunmasına rağmen tahkiki neşirde de eserin büyük bir kısmını içeren Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Ayasofya nüshası esas alınmış, ayrıca Muranyi tarafından toplananlar da dahil olmak üzere çoğu parçalar halindeki diğer bütün nüshalar kullanılmıştır (*en-Nevâdir*, neşredenin girişi, I, 37-43; neşredenin girişi, III, 6-9; neşredenin girişi, XIV, 6). Kitabı meydana getiren bölümlerin sayısı ve

dizimi açısından nüshalar arasında önemli farklılıklar bulunduğundan Ayasofya nüshasının kitab ve bablar şeklindeki tertibi esas alınmıştır (neşredenin girişi, I, 38; neşredenin girişi, III, 8, 11). Sistematik açısından *el-Müdevvene*'ye fazla benzemeyen *en-Nevâdir*'de dikkati çeken bir başka nokta, diğer Mâlikî kitaplarında bir konu başlığı ya da bölüm içerisinde alt başlık olarak ele alınan bazı meselelerin müstakil birer bölüm halinde düzenlenmiş olmasıdır.

Başta son cilt olmak üzere Ayasofya nüshasındaki eksiklikler diğer nüshalarla tamamlanmış olsa da (neşredenin girişi, III, 7) "Kitâbü'l-Ferâiz" in bulunmaması kitapta hâlâ eksiklikler olduğunu göstermektedir. "Kitâbü'l-Veşâyâ" içinde miras konularına yer verilmediği ve İbn Ebû Zeyd'in *Muhtaşarü'l-Müdevvene* adlı eserine bile *el-Müdevvene*'de yer almayan ferâiz bölümünün ilâve ettiği düşünüldüğünde (M. İbrâhim Ali, s. 248-249), *en-Nevâdir*'in asıl metninde bu bölümün mevcut olduğu anlaşılır. Kitabın sonunda eksikliği dikkati çeken bir diğer bölüm ise *el-Muvaftâ*² başta olmak üzere Mâlikî fıkıh kitaplarının sonunda genellikle yer alan ve inanç konuları, haramlar-helâller ve bazı âdâb-ı muâşeret meselelerinin ele alındığı "Kitâbü'l-Câmi"dir. "Kitâbü'l-Mürteddîn" in sonunda Allah'ın sıfatlarından söz ederken bu konular hakkında *Muhtaşarü'l-Müdevvene*'nin sonundaki "Kitâbü'l-Câmi" de ayrıntılı bilgi verdiğini söyleyen İbn Ebû Zeyd, ayrıca *en-Nevâdir* için kaleme alacağı "Kitâbü'l-Câmi" de de bunları işleyeceğinin haber verir (XIV, 554). Yayımlanan metninde bu kitabın bulunmaması, yazarın bu vaadini yerine getiremediği anlamına gelebileceği gibi mevcut nüshaların tamamında yer alan bir eksiklikten de kaynaklanmış olabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv v.dğr.), Beyrut 1420/1999, I-XV; Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik* (nşr. Muhammed b. Tâvîl et-Tancî v.dğr.), Rabat 1981-83, IV, 169; VI, 197, 216; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XVII, 11; Burhâneddîn İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzeheb* (nşr. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân), Beyrut 1996, s. 249, 346, 367, 369; İbn Haldûn, *Mukaddime* (nşr. Dervîş el-Cüveydî), Beyrut 1416/1996, s. 422; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), I, 553; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib* (nşr. M. Haccî), Beyrut 1401-1403/1981-83, IV, 170, 383, 527; XI, 109-110; XII, 26; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtaşari Halil*, Beyrut, ts. (Dârü Sâdir), I, 69; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Serhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), I, 26; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 267; Sezgin, *GAS*, I, 470; Abdülazîz Binabdullah, *Ma'leme-tü'l-fikhi'l-Mâlikî*, Beyrut 1403/1983, s. 307; M.

Muranyi, *Dirâsât fi meşâdiri'l-fikhi'l-Mâlikî* (trc. Ömer Sâbir Abdülcelîl v.dğr.), Beyrut 1409/1988, tür.yer.; Hâdî ed-Derkâş, *Ebû Muhammed 'Abdullah b. Ebû Zeyd el-Kayrevânî: Hayâtühü ve âşâruh*, Beyrut 1409/1989, s. 374-425; Ali b. Muhammed ez-Zehrânî, *el-Hayâtü'l-'ilmîyye fi Şi-kulliyeti'l-İslâmiyye*, Mekke 1417/1996, s. 322; Bedevî Abdüssamed Tâhir Sâlih, *el-İthâf bi-tahrîci ehâdîsi'l-İsrâf*, Dübey 1420/1999, I, 55-61; M. İbrâhim Ali, *İşlâhu'l-mezheb 'inde'l-Mâlikîyye*, Dübey 1421/2000, s. 31, 189-190, 201-207, 248-249, 252-258; J. Brockopp, "Authority in Early Maliki Texts", *Studies in Islamic Legal Theory* (ed. B. G. Weiss), Leiden 2002, s. 3-22; Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü* (doktora tezi, 2004), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 19-22, 86-88, 92; a.mlf., "el-Müdevvenetü'l-kübrâ", *DİA*, XXXI, 470-473; H. Tuncay Başoğlu, "Hicrî Beşinci Asırda Fıkıh: Genel Özellikleri ve Mezheplerin Yeniden Şekillenmesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, III/2, İstanbul 1998, s. 130 vd.; H. R. İdris, "İbn Abi Zayd al-Kayravânî", *El²* (İng.), III, 695; N. Cottart, "Mâlikîyya", a.e., VI, 278; H. Yunus Apaydın, "İbn Ebû Zeyd", *DİA*, XIX, 452; Eyyûp Sait Kaya, "Mâlikî Mezhebi", a.e., XXVII, 530.

ALİ HAKAN ÇAVUŞOĞLU

NEVÂİ, Ali Şîr

(bk. ALİ ŞİR NEVÂİ).

NEVÂİB

(النواب)

Olağan üstü hallerde konulan düzensiz vergiler anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "inmek, konmak, yerine geçmek" anlamındaki *nevb* / *nevbet* kökünden türeyen *nâibe* kelimesi (çoğulu *nevâib*) "meşakkat, âfet, bunalım, olağan üstü hal" gibi mânalara gelir. *Nevâzil* de (tekilî nâzile) benzer anlamlarda kullanılmaktadır. *Nevâibin* mânası, bütçe kaynaklarının yetmediği olağan üstü durumlarda haklı veya haksız olarak konulan örfî geçici vergileri kapsayacak şekilde genişlemiştir. İstisnâî vergilerin düzenli vergilerin (*revâtib*) yerini tuttuğu için bu ismi aldığı da söylenir (Burhâneddîn el-Mergînânî, III, 96; İbn Nuceym, VI, 261). Kalıcı hale dönüşen olağan üstü vergiler *en-nevâibü'l-muvazzafa* adıyla anılır. Bir bölge ya da zümreye yüklenen müşterek *nevâibden* her bir mükellefin hissesine düşene *kismet* denir.

Hz. Peygamber'in Benî Nadîr topraklarından, Hayber akarının yarısından sağlanan gelirden ve ganimetin beşte birinden (humus) ailesinin ihtiyacı ve fevkalâde durumlar için harcama yaptığı bilinmektedir

(Buhârî, "Humus", I, 6, 12, 15; Müslim, "Cihâd", 54; Ebû Dâvûd, "Harâc ve'l-imâre ve'l-fey", 18, 24). Resûl-i Ekrem'in kötü günler (nevâib) için ihtiyat olarak hurma ayırın Bilâl-i Habeşî'yi kınaması zamanın özel şartlarına bağlanmıştır. Ebû Hanîfe olağan üstü haller için beytûlmâlde ihtiyat akçesi tutulması gerektiğini düşünmekte, Mâlik, fey gelirlerinin harcama kalemleri arasında dağıtıldıktan sonraki bakiyesinin böyle zamanlar için saklanması kararını devlet başkanının takdirine bırakmaktadır. Şâfiî'ye göre ise buna gerek yoktur; çünkü cihad gibi fevkalâde hallerde müslümanların maddî katkısı farz-ı ayn olur (*el-Üm*, IV, 80; Mâverdî, s. 279). Bazı siyaset bilimciler de Hz. Yûsuf'u örnek göstererek (Yûsuf 12/43-55) hazinede olağan üstü durumlar için ihtiyat bulundurulmasını denk bütçe politikasına tercih etmektedir (meselâ bk. İbn Ebû'r-Rebî', II, 421).

Haraç, cizye ve zimmîlerle harbîlerin ticaret mallarından alınan uşûr gelirleri de olağanüstü durumlarda ihtiyaç duyulan kalemlere harcanır. Buna rağmen bütçenin açık vermesi ve peşin vergi tahsilâtı yahut devletin borçlanması yöntemlerinin imkânsız veya yetersiz olması halinde hazine giderlerini karşılamanın bir başka yolu ek vergi tahsilâttır. İhtiyaç fazlasının infakına dair âyetle (el-Bakara 2/219; krş. el-Bakara 2/177) mal üzerinde zekâtтан ayrı bir hakkın varlığını bildiren hadis (Dârimî, "Zekât", 13; Tirmizî, "Zekât", 27) ve müminleri amme ihtiyaçlarını karşılamak üzere başta bulunmaya teşvik eden diğer naslar buna delil oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in Abdülkays kabilesine gönderdiği mektupta zekât mükellefiyeti yanında zenginlerin ihtiyaç fazlası malları üzerinde fakirlerin hakkı olduğunu belirtmesi (Muhammed Hamîdullah, s. 160) bu konuda bir başka delildir. İbn Hazm hısma, yoksula, yolda kalmışa haklarını vermeyi emreden âyete dayanarak (İsrâ 17/26) zekât gelirlerinin sayılan zümrelerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediği durumlarda devlet başkanının varlıklı kimseleri onlara yardıma zorlamasına cevaz vermektedir (*el-Muhalâ*, VI, 156-159). Malda zekâtтан başka hak bulunmadığını bildiren hadis ise (İbn Mâce, "Zekât", 3) normal şartlarla ilgili görülmüştür.

Nevâib gece bekçisi, kadı gibi kamu görevlilerinin ücretleri, alt yapı tesisleriyle ribât, mescid, hankah, hastahane vb.nin yapım, bakım ve onarım masrafları, askerî ve güvenlik harcamaları, esirlerin kurtuluş fidyeleri gibi kalemlere sarfedilmek üzere toplanan meşrû vergilerdir. Ancak za-